

Помощната дейност на американските мисионери в България след Илинденско-Преображенското въстание

Полина Цокова

“Златото се копае от земята в Калифорния и други места в Америка... Намерва се в Калифорния, смесено с един кремъквиден камък, който се нарича кварц. Този камък се строшава на пясък и с чукове и с вода и с различни химически средства се отделя златото.”¹ – така през 1871 г. евангелското периодическо списание “Зорница” представя на българските си читатели далечната американска земя - като примамливата цел за реализация на копнежа по бързо забогатяване. Три десетилетия по-късно, в опит за равносметка на дългогодишна и самоотвержена мисионерска работа, д-р Джеймс Кларк признава, че предизвикан по божия промисъл внезапен обрат в плановете му да отиде за злато в рудниците на Калифорния го довежда в България, за да спечели тук “нещо много по-драгоценно от злато”². Че духовното злато е несъизмеримо по-ценно от материалните блага, е не просто нравствено убеждение. То е още по-силно въздействащо, когато е подкрепено с преживян опит. В България американските мисионери откриват злато, неоценимо в пари – националните идеали за свобода и независимост, добродетелността и приятелството на българите. Само умело извлечени и умножени, тия черти от образа на възрожденския българин ще спомогнат като обработено вече “духовно” злато една млада нация в трескавия процес на себеутвърждаването си да привлече симпатиите и да намери уважението на цивилизования свят.

Американските мисионери опознават народностния характер на българите в една наситена с патетика и драматизъм епоха, когато те са

¹ Сп. Зорница, бр. 6, юни 1871

² Я. Ф. Кларк Евангелската работа: нейното минало и бъдеще. Във: Юбилеен сборник по случай Петдесетгодишнината от започването на евангелската мисионерска дейност в България. Самоков, 1909, с. 89-90, 100

завладени от идеите за духовно просветление и политическа свобода и направлявани от своите първи люде съграждат постамент за възраждане на национална държавност. Останали по силата на Берлинския договор извън границите на Княжество България, македонските и тракийските българи са единни със свободните си сънародници в отстояването на освобождението и обединението като национален идеал. Затова независимо от тактическите различия за осъществяването им, националните стремления чрез верните на българското си име свои членове проникват всички легални и нелегални институти в Македония и Тракия и бежанските организации в България. Макар да си поставят задачи от религиозен и просветителски характер и да се стремят да заемат неутрална позиция при опитите за съпротива и сриване на турската власт, американските проповедници неминуемо биват повлияни от политическия контекст на епохата. Още повече, че житейската философия на духовните и политическите водачи си приличат – материалното благополучие и личната изгода отстъпват в преданост към общото дело.

Водени от пламенно родолюбие, българите протестанти са сред най-дейните революционери в борбата срещу турското потисничество и сръбската и гръцката пропаганда, а през 1903 г. се включват с жертвоготовност в Илинденско-Преображенското въстание³. Мисионерите с разочарование констатираат, че местните им последователи поставят освобождението на Македония пред религиозните си задължения. Същевременно въстанието е подтик да дадат енергична подкрепа на българската кауза. Е. Б. Хаскел подлага на остра критика турското правителство, а Дж. Ф. Кларк подготвя статия с настояване за застъпничеството на САЩ с цел осигуряването на “поне автономно правителство на Македония”⁴. В спомените си за бунтовната 1903 г. Дж. Уошбърн акцентира върху факта, че исканията на въстаниците не са

³ Вестители на истината. История на евангелските църкви в България. С., 1994, с. 86-93, 148, 181.

⁴ Т. Несторова. Американски мисионери сред българите 1858-1912. С., 1991, с. 105, 113-114; В. Трайков. Протестантското движение. Във: Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878-1944. Т. III. Освободителното движение след Илинденско-Преображенското въстание 1903-1919. С., 1994, с. 102

прекомерни, а се свеждат до стриктно прилагане на Берлинския договор⁵. На него се приписва статия в сп. “Индепендънт” с внушение за нуждата от американска подкрепа на английските усилия в Европейска Турция. Придружена от коментар за желанието на българите да станат част от своето отечество, в американския печат е поместена карта на въстанието, от която личи, че териториалният му обхват съвпада с пространствените очертания в зрителното поле на американските мисионерски институции. На този фон закономерност се явяват слуховете, цитирани в края на октомври 1903 г. от американския представител в Цариград Дж. Лейшман, че виновни за въстанието са американските мисионери, считани за представители на американското правителство, тъй като симпатизират на освободителното движение и оказват на революционерите морална подкрепа и окуражение⁶.

След жестокото потушаване на въстанието, в края на септември 1903 г., кореспондентът на “Таймс” съобщава, че за облекчаване на положението на гладуващите и ранените американските мисионери са поискали помощи от британското и американското правителство и съдействие за официално разрешение те да бъдат раздавани в Турция⁷. По приблизителни изчисления от САЩ до Американската протестантска мисия в България и Македония през 1904 г. са изпратени между 15 и 20 000 американски долара. С тези средства е открита болница в град Битоля, закупени са облекло и храна за бежанците. Американската помощ заема трета позиция по значимост след помощта, оказана от страна на България и от английските благотворителни организации⁸. До голяма степен от ноември 1903 г. и през цялата 1904 г. Самоковската

⁵ Дж. Уошбърн. Петдесет години в Цариград (Спомени за Робърт колеж). С., 1980, с. 31

⁶ А. Пантев. Българският въпрос в САЩ 1876-1903. Велико Търново, 1984, с. 124-126; 132

⁷ Зверствата при потушаването на Илинденско-Преображенското въстание. С., 1987, с. 132-133; The Echo of 1903. American Press about Turkish Atrocities in Suppressing the Ilden-Preobrazhenie Uprising. Sofia, 1987, p. 33

⁸ Т. Митев. Идейна и тактическа еволюция на пробългарските лобистки кампании в САЩ през първата половина на XX век. – Македонски преглед, 2003, кн. 2, с. 20; Същият. Илинденските основи на “старото” пробългарско лоби в САЩ. – Македонски преглед, 2003, кн. 3, с. 51. Вж. и В. Трайков. Бежанският въпрос преди и след Илинденско-Преображенското въстание. Във: Осемдесет години Илинденско-Преображенско въстание. С., 1988, с. 505, 511

станция е заета именно с тази дейност. В центъра на революционния кипеж, Битолската станция се занимава предимно с подпомагане на пострадалите. До края на март 1904 г. мисионерите оказват помощ на 61 500 души, а с английски дарения откриват сиропиталище⁹.

Както и по време на Априлското въстание, при раздаването на помощите след въстанието в Македония и Тракия са изготвяни подробни списъци с данни, характеризиращи подпомаганите семейства, вида и количеството на помощите. Достоверността на представяните отчети е скрепена с подписите на видни представители на местното население. В Костенец докладът от 30 ноември 1903 г. е приподписан от общинския кмет и фелдшера в селото, в качеството им съответно на председател и член на местния Благотворителен комитет, чийто секретар на 4 април 1904 г. потвърждава раздаването на нова пратка помощи¹⁰. Фактическото разпределение на дрехи сред бежанците в Долна Баня е удостоверено на 14 март 1904 г. от местния благотворителен комитет¹¹.

Обобщена и изчерпателна информация за организацията, обхвата и резултатите от помощната дейност намираме в изготвения от Дж. Ф. Кларк през юли 1904 г. “Доклад за благотворителната работа сред българските бежанци от Македония”. Предназначени за бежанците и предадени на Джеймс Кларк, Робърт Томпсън и Лерои Острандер са паричните дарения на 12 donori. Направените от тях 22 вноски възлизат на 5 405, 70 долара или 1100 английски паунда. С тези суми в периода от ноември 1903 г. до май 1904 г. са подпомогнати бежанците, установили се в Самоков, Ихтиман, Баня, Костенец, Дупница, Лъджене, Златица, Мехомия и Бургас. Сред дарителите са д-р Клопш от “Крисчън хералд”, Ню Йорк, и читатели на вестника, чужди дипломати (британския генерален консул Ч. Елиът), студенти и други частни лица от САЩ, Великобритания, Унгария, Прага, представители на протестантски институции и организации в България (църквата в Меричлери, Евангелският

⁹ Т. Несторова. Цит. съч., с. 91

¹⁰ Централен държавен архив (ЦДА), КМФ-19/433/В, I, 43, л. 2; КМФ-19/433/В, I, 44, л. 38

¹¹ Пак там, КМФ-19/433/В, I, 43, л. 51

съюз)¹². Кампанията придобива такива морални измерения, че страненето от нея е нежелателно за личния престиж на всеки общественик. В същото време “Крисчън хералд” е поместил вече 8 дописки, изпратени от Дж. Баучър от местата на преминаване на българската граница от бежанци, и е единствената обществена институция в САЩ, обединила “абстрактната идея за помощ към пострадалия с искането на политически интерес към него – елемент, почти непознат там по времето на “българското лято” от 1876 г.”¹³.

Общият брой на бежанците, на които е оказана материална помощ в акциите на американските мисионери, надхвърля 5 500 българи. Най-многочислени според данните на Дж. Кларк са бежанците в Дупница и Кюстендил – над 3500 души. Те са подпомогнати от Васил П. Караиванов и Г. Костадинов с предоставянето на 273 дюшеци и юргани и 1 359 броя дрехи. Там са разпределени също 513 шапки и 9, 5 оки вълна. В Самоков, където пребивават 800 бежанци от Македония, са раздадени от Л. Ф. Острандер и Д. Гюлиманов 1176 броя различни видове дрехи и 111, 5 оки вълна. Пострадалите получават бельо, памучни ризи и рокли (494 броя), 307 кожуси и палта, а също 137 юргана и 34 дюшека. В Баня, Ихтиман и Костенец благотворителната мисия е поверена на Г. Н. Попов и Д. Гюлиманов, благодарение на които до нуждаещите се достигат 240 юргана, 133 палта, 234 памучни ризи, 147 рокли и други дрехи (общо 963 броя). Близо 90 % от този помощи, както и 24 печки – единствено тук набавени като артикул за бежанците, са съсредоточени в Баня и Костенец, където са пристигнали съответно 450 и 150 бежанци. 126 броя облекло и 8, 5 оки вълна са доставени за бежанците в Ихтиман (общо 200 души). В помощната акция е включена и Златица, където Т. Багрянов подарява на нуждаещите се македонски българи 137 памучни ризи и дава в брой на 43 души пари за храна на добитъка им¹⁴.

При подпомагането на бежанците в Дупница се установява, че около

¹² Пак там, КМФ-19/433/С, II, 14, л. 10-11

¹³ А. Пантев. Цит. съч., с. 134-135

¹⁴ ЦДА, КМФ-19/433/С, II, 14, л. 10-11

две пети от пристигналите в града са деца, а съотношението мъже-жени сред техните родители е по равно (по една трета) и се доближава до обичайните стойности за семейството като демографска структура в този период. Компактна маса от бежанци – 107 семейства (59 %), са напуснали родното си село Бачево¹⁵. В Бачево българската махала е опожарена, избити са над 50 души. В целия Разложки край бунтът е потушен жестоко от башибозуци редовна войска¹⁶.

От Серско са дошли в България Георги Николов и съпругата му. Между бежанците, които не са придружавани от съпрузи или деца, са Христо Янчев от Велес, Георги Бечков от Банско, Яне Манушкин и Иван Давидов от Годлево, Стойко Иванов от Струмски чифлик, Костадин Димитров от Лагодаш, Санде Димитриев от Кресна, Катерина Костова от Баня. От Мехомия са пристигнали семействата на Иван Христов, Илия Г. Полежанов, Витан Николов, Исидор Петров и Георги Исидоров, Петър Иванов, Гала Д. Жекова, Петър Тумбев, Росена Пенева и др.¹⁷. Както гласи отчетът от 8 юли 1904 г., писан от Джеймс Кларк в Самоков, в Мехомия Пане Темков раздава в брой 582, 63 франка¹⁸. За пострадалите от турските жестокости при потушаването на въстанието той съставя подробни списъци. За всеки от подпомогнатите с парична помощ българи фигурират данни кои от близките му са загинали във въстанието и какви са понесените от семейството му материални щети. Посочени са опожарените имоти, ограбеното имущество и пари, както и загиналите хора. Сред жертвите във въстанието са Коле Копанар, Марко Хаджийски, Тодор и Христо Фарафарови. От едно семейство загиват баща и син (Христо Жегов, Ите Финдрин). Магдалена Глигорова Юрукова загубва двама сина, Георги Илиев Кулин – “двама ожен[ени] с деца синове”, Дача Цуцуманска и Муна Стоим Найденска – син и внук. Георги Копанарски загубва

¹⁵ Пак там, КМФ-19/433/В, I, 44, л. 10-12, 17-19

¹⁶ Ж. Сахатчиев. Участието на якорудчани в Илинденското въстание. – Македонски преглед, 2000, кн. 3, с. 93

¹⁷ ЦДА, КМФ-19/433/В, I, 44, л. 11-12, 19

¹⁸ Пак там, КМФ-19/433/С, II, 14, л. 11

жена си. Бащи надживяват синовете си (Иван Бл. Пунин, Атанас Жегов, Миле Воденичаров, Петър Белчов, Петре Хаджийски, Томе Жегов). Вдовици остават Павла К. Юрукова, Катерина и Рада Парапунски, Магдалена Ив. Адамова, Вела Купенска. Сред подпомогнатите е Коле Белчев, “сам ранен”, чийто баща Иван е убит. Загубите сред мъжкото население водят до резултата, че във всяко четвърто от подпомогнатите 116 семейства в Мехомия функцията на глава на семейството е поета от жената¹⁹.

Многобройни са семействата от родовете Жегови (7), Парапунски (6), Палеви (6), Копанар (5), Ханджийски (5), Найденски (3), Белчеви (3), Пулини (3). 86 са лишени от къщите си, без да са могли да спасят покъщнината. Не са съхранени и никакви продукти за препитание – загубили са всичко, което са имали (18 семейства), ограбени са пълните плевни (70 посочени случая), дрехи (упоменати изрично за 3 семейства). Митре Миладинов се е лишил от събраните храни за препитание (“150 кила жито и 300 оки боб”), един вол и едно куче. Цвятко Миладинов също е имал два вола и други животни, които е загубил. Пригответените за зимата от Георги Мишев “15 кола дърва” също са сред понесените щети от семейството му²⁰.

В с. Долна Баня Американското евангелско общество подпомага 95 семейства, състоящи се от 468 души. По-голяма част от тях включват мъже - 23 % (109), което повишава средната численост до 5 души в семейство. Жените са 29 % (137), а останалите 222 бежанци са деца (48 %). Специфичните нужди определят и съответното разпределение на предназначенията за пострадали видове дрехи. Раздадени са 48 фустана за жените, 108 броя детски дрехи (35 палта, 35 панталона, 38 детски фустана). В мнозинството си бежанците – 69 семейства (73 %), идват от Белица. От Бачево има 14 семейства (15 %). От Баня, Горноджумайско, са пристигнали 5 семейства (5 %), а от Годлево – 4 (4 %). Единични случаи представляват преселванията от Елешница (2 семейства) и

¹⁹ Пак там, КМФ-19/433/D, II, л. 1-6

²⁰ Пак там

Драгалища (1 семейство)²¹.

Немалка част от помощите е отправена в по-отдалечени от Самоков райони, разположени в Източна България. В Лъджене потокът от бежанци достига 450 души. Сред тях пастор Георги Седлоев раздава 203 юргана, 173 памучни ризи, 114 обувки, 52 чифта чорапи и калцуни, 46 рокли и други 93 броя облекло. На 22 ноември 1903 г. в Бургас са изпратени от благотворителните фондове 50 английски лири, последвани на 1 януари 1904 г. от чековете на мисис Люиз в размер на 196 наполеона за закупуване на дрехи и вълна. Като представител на американските мисионери Ив. Пачаджиев предоставя помощи в размер на 78, 75 франка и 101 броя чорапи и калцуни. За същите цели той изразходва прилежно и други много по-големи суми от алтернативни източници и оказва безценна помощ на мисис Алън и мисис Кинг Луиз в работата им сред бежанците в региона²².

За извършената работа Георги Седлоев съставя поименен “Списък за нещата, раздадени на бежанците в с. Лъджене до ноемврий 30-ий 1903 година”²³. При осъществяването на тази акция черги са получили 45 бежански семейства от Пиринска Македония, в мнозинството си (51%) по произход от с. Обидим. Една трета (29 %) от бежанците идват от село Белица, а 5 семейства (11 %), състоящи се от жени и 13 деца, са от Годлево. Две от жените – Митра Колева и Яна Белахова, са сами в безизходицата с грижата за шестте деца във всяко от семействата. Многобройни са семействата на Атанас Узунов и Коце Мавроди, които са дошли в Лъджене с жените си и съответно с 6 и 7 деца. 96-те деца съставляват две трети от бежанците (59 %), а една четвърт са жени (26 %).

²¹ Пак там, КМФ-19/433/В, I, 44, л. 48-51

²² Пак там, КМФ-19/433/С, II, 14, л. 10-11. На 3 юли 1904 г. мисис Луиз раздава по една турска лира на българско семейство от завърналите се в Белица бежанци. По данни на българските дипломати в Турция до 6 юли те наброяват едва 1060 от общо 2000 българи преди въстанието. За разлика от Разложко, местните власти в Неврокопско ограбват помощите на населението. В Балдево например от едната страна селото е излязла госпожа Кинг Луиз, а от другата дошъл таксилдаринът и събрал раздадените от нея помощи за данък върху добитъка. Миграционни движения на българите 1878-1944. Първи том. 1878-1912. С., 1993, док. 307, с. 364-366; док. № 349, с. 412

²³ ЦДА, КМФ-19/433/В, I, 43, л. 23-24

Две семейства са се изселили от с. Кремен. Двама мъже, които не са придружени от семействата си, са живели преди въстанието в Мехомия (Костадин Юруков) и Банско (Никола Колчагов). Общо сред бежанците има само 25-има мъже (15 %), което показва, че средната численост от 3, 6 души в семейство се отнася в почти половината от случаите към семейства от жени и деца.

Бежанците на будното село Ковачевица, натоварили покъщнината и децата, потеглят към свободните предели на отечеството на 10 октомври 1903 г. Заедно с жители на Обидим, Годлево, Белица и Кремен техни представители фигурират в изготвения на 29 декември 1903 г. “Списък на бежанците в Т[атар]пазарджишките села”, в който с данни за броя, пола и възрастта на всяко семейство са описани нуждите му от завивки, ризи и други дрехи, обуца. От Ковачевица пристига братът на прочутия Кануш войвода поп Стойчо Тетимов, 65-годишен, с пет от шестте си деца (без единия от синовете му, избягал в България още преди въстанието)²⁴.

Организатор и вдъхновител при набирането на помощи за бежанците в Бургаско, Джеймс Кларк получава насърчителни отзиви от д-р Луиз Клопш. Издателят на нийоркския вестник “Крисчън хералд” му съобщава на 11 декември 1903 г., че обществеността в Америка е приела благосклонно неговото съвсем навременно писмо, изпратено от Бургас и съдържащо дълго и интригуващо описание на помощните акции в граничните области. Нуждата от точно такива писма, позоваващи се на действителни факти, които е добре занапред да бъдат придружени с предвидени за публикация фотографии на участниците в същинската благотворителна работа, пряко се обвързва с предизвикването на интерес и събуждането на щедростта на добрите американски граждани. Те вярват, че д-р Кларк и неговите съратници спасяват много човешки животи и предотвратяват многобройни страдания.

²⁴ Пак там, л. 62-63; Н. Бакалов, Т. Добрев. Ковачевица. Из миналото и настоящето. С., 1994, с. 43, 85, 279. Вж. и Освободителните борби на българите в Македония и Одринско 1902-1904. Дипломатически документи. С., 1978, док. 192, с. 504-506

Въздействието след американската общественост проличава незабавно, тъй като заедно с писмото д-р Клопш добавя чек за 150 долара от пожертвованията на американски граждани, които да бъдат разпространени сред пострадалите и увеличават сумата от 61 долара, постъпила в благотворителните фондове през ноември 1903 г. Същевременно хуманните американци откликват и на представените от д-р Кларк като много големи нужди от помощи в Битоля, където на 11 декември 1903 г. на г-н Бонд са пратени 1 000 долара за благотворителни цели²⁵.

Дарението за македонските бежанци от 100, 52 сребърни франка, постъпило от Арабската мисия в Бахрейн, е съпътствано със съчувствени думи от името на немногочислената група християни в Източна Арабия, отправени към техните страдащи братя от Македония. В писмото си до г-н Кларк с дата 12 декември 1903 г. преподобният С. М. Зюмер изрично се позовава на прочетена в “Крисчън Хералд” информация, благодарение на която е научил за осъществяваната от него благотворителна дейност²⁶.

Сериозна и всеобхватна благотворителна дейност развиват американските мисионери и в помощ на българите от Тракия. Отчетният доклад за помощната дейност в Одринско в периода 1904-1906 г. е съставен от Джордж Марш, който заедно със съпругата си е натоварен да поеме грижата за подпомагане на пострадалите от Илинденско-Преображенското въстание. През есента и зимата на 1903 г., той е пряк свидетел на трагедията на многохилядните бежански потоци към България. Принудени да напуснат домовете си в източната част на Одринския вилает, хората са заварени от зимата в черноморските селища отвъд границата без дом и в крайно лишение. Мисионерът окачествява първоначалните помощи, осигурени от българското правителство и чужди организации, като най-необходимото, за да оцелеят бежанците. След зимата главната насока на помощите според г-н Марш трябва да е съсредоточена към бежанците при завръщането им по родните места,

²⁵ ЦДА, КМФ-19/433/В, I, 43, л. 44-45

²⁶ Пак там, л. 43, КМФ-19/433/В, I, 44, л. 116

където да могат да започнат нов живот²⁷.

Още в началото на мисията са създадени условия за безпрепятствена работа сред нуждаещите се от помощ жители на Източна Тракия. Преди заминаването си на място Дж. Марш се консултира с властите в София и едва тогава, през март 1904 г. той и госпожа Марш прекарват седмица в Одрин и района, за да опознаят отблизо ситуацията и местните представители на турското правителство, чието доверие трябва да бъде спечелено за цялото време на помощните акции. Същинската работа започва през май 1904 г. и продължава до ноември²⁸. За бежанците, завърнали се в Лозенград и в Малкотърновско, веднага след пристигането си в Одрин той закупува брадви, кирко-мотики, триони и други инструменти, а популяризирането на благотелната му мисия в българските вестници се препоръчва от Българското търговско агентство като необходимо въздействие “в добрата смисъл” за ускоряване на възвръщането на бежанците²⁹. За да продължат разпределението на помощите, Дж. Д. Марш и съпругата му прекарват в района на Одрин, два месеца и през следващата зима (януари – февруари 1905 г.), а Народното събрание със закон освобождава от мито изнасяните от него храни за Турция³⁰.

В Бургаска област според консулските доклади, чиято информация е цитирана от кореспондента на “Таймс” на 22 септември 1903 г., общият брой на бежанците е около 12 000, от които 2000 са в град Бургас. Положението им е описвано като плачевно, а усилията на българските власти да се справят със сложната ситуация са съсредоточени към осигуряването на хляб за семействата в града и на брашно за бежанците, настанени в селата, както и към лечението в местните болници на болните и ранените³¹. За раздадените там помощи в периода 15 септември – 19 ноември 1903 г. подробен списък съставя Костадин

²⁷ Пак там, КМФ-19/433/С, II, 14, л. 12

²⁸ Пак там

²⁹ Миграционни движения..., док. №287, с. 343-344

³⁰ Т. Несторова. Цит. съч., с. 91; Миграционни движения..., док. №333, с. 395

³¹ Английският печат за Илинденско-Преображенското въстание 1903 г., док. №65, с. 263

Я. Пачаджиев³². От Одринско са прогонени над 20 000 българи, от които 3-4 хиляди - деца под 10 години. От тях през октомври 1903 г. в Бургаска околия са настанени около 9 400 души. Дипломатическите документи разказват, че бежанците имат само дрехи на гърба си, и то дрипави, а най-малко две трети са жени с рояци бебета и малки деца, което поражда основателно опасение, че през зимата пострадалите във въстанието ще измрат от глад и изтощение³³.

Тези данни са потвърждават от статистиката, изготвена при провеждането на протестантската помощна акция. Родното място и съотношението мъже-жени-деца може да се изчисли за 52 семейства. По данни за 163 души само шестима са мъже, 56 жени и 101 деца. 8 деца има Донка Вълкова от с. Пиргополо. С по 5 деца сами с грижата за оцеляването им са Е. Иванова, Нона Стайова, Дона Стоянова (и трите от с. Корията), Милка Киязова (от с. Цикнихор). За семейството си с 6 деца Стана Петрова от с. Пирог получава 15 антерии. С шест деца е и Рада Русева, избягала от с. Алмаджик. Милка Георгева от с. Паспалово трябва да намери препитание за четирите си деца. 12 антерии и 7 фланели са раздадени на Стефан Жеков и съпругата му, спасили се от същото село с четирите си деца. За 14 семейства и още двама души (един мъж и една вдовица) не е отбелязано откъде идват. Така броят на подпомогнатите семейства достига 68. Основната част от бежанците (63% или 35 семейства) са жители на Малкотърновска каза – почти една трета от Малко Търново, още толкова от Паспалово (9 семейства или 17 %), Цикнихор (6 семейства или 12%), Велика (4 семейства или 8 %), Стоилово (един случай). Там турците изгарят 1 020 от всичко 3 590 къщи (28, 40 %), 950 души са избити, повече от една четвърт – 5 237 души избягват в България. Общата равносметка показва, че в Странджа, където българското население е най-компактно, от 92 въстанали села 66 или 71 % са подложени на

³² ЦДА, КМФ-19/433/В, I, 43, л. 64-65

³³ Ст. Райчевски. Източна Тракия. История, етноси, преселения XV-XX век. С. 1994, с. 179-180; Н. Спиров. Преображенското въстание. С., 1983, с. 234. За въстанието в Одрински революционен окръг вж. и Л. Панайотов. Илинденско-Преображенско въстание. С., 1983, с. 92-101

опожаряване. Единични случаи са преселванията от селата Пиргополо и Резово, Ахтополска каза. Чисто българските села в Лозенградско - Корията (250 къщи) и Коево (200 къщи) също са напуснати и 8 семейства (15 %, 7 семейства от Корията) се настаняват в Бургас. 10 семейства (19 процента) пристигат в Бургас от Лозенградско (Ковчазка нахия), от тях 9 са произхождат от с. Алмаджик и едно - от Пирог. В останалите неизгорени къщи турските власти настаняват мюсюлмански семейства³⁴.

Помощта за бежанците в Бургас включва завивки (35 юргана, също и една рогозина), платове (153 метра американ, 77 метра кеневир, 5 метра шаяк), придружени с макари (24 броя) и ножици (2 броя), готови дрехи (48 фланели, 6 ризи и 5 антерии), обуца (45 чифта). За домакинството и поддържането на хигиена са предназначени тенджери (8 броя), сапун (1 брой), гребени (15) . Изключение от тези вещи, които дълготрайно решават основни нужди, е предоставянето на храна и пари (7 хляба, 5 лева)³⁵.

* * *

Освен за непосредственото им оцеляване помощната дейност допринася за преодоляването на последствията от въстанието сред семействата на видни революционери и уважавани общественици, излъчили след края на робството личностите, достойни да поемат ръководството на местната българска власт в Пиринския край. В Мехомия за ръководители на въстанието са определени учителите Георги Кондев (също и протестантски проповедник в града), Благой Даскалов, Петър Лачин. При боевете след избухването на въстанието Георги Кондев е ранен, заловен и осъден на доживотен затвор в Солун в "Еди Куле". Учителят Иван Юруков загива. Преследвани от властите, емигрират учителите Сл. Манов и Г. Найденски³⁶. Американските протестанти

³⁴ ЦДА, КМФ-19/433/В, I, 43, л. 64-65; Ст. Райчевски. Цит. съч. с. 150-151, 177-178, 180

³⁵ ЦДА, КМФ-19/433/В, I, 43, л. 64-65

³⁶ Г. Тренчев. Участието на учителите от Разложко в Илинденско-Преображенското въстание. - Македонски преглед, 2003, кн. 3, с. 88-89. Вестители..., с. 92

оказват помощ на Гана Ив. Кондева, Версан Кондев, Митре, Петър и Мария Тасеви, Иван и Витан Лачини³⁷. Веднага след освобождаването на града през 1912 г. Георги Кондев е включен в състава на конституирания по предложение на първенците първи общински съвет на Мехомия. На 28 октомври с цел по-голяма представителност се провежда събрание на гражданите за избор на градски съветници, сред които са П. Лачин[ов], Н. Кондев, Г. Кондев, Т. Кондев, Д. Тасев. Петър Лачинов е член на новоназначената тричленна комисия в града, събрала се на първото си заседание на 2 януари 1914 г., а на 14 ноември 1914 г. той заема длъжността секретар-бирник³⁸.

Наред с това полезен организационен и административен опит в помощната дейност трупат и главните участници от страна на мисионерите, защитили възложената им отговорна мисия с всеотдайност и честност. Пане Темков, комуто е поверено разпределението на помощите в Мехомия, по произход от Кавадарци, работи сред българите от Вардарска Македония както по-време турското робство, така и по-късно, при завземането на този край от сърбите. Той съдейства за построяването на църковната сграда на една от най-дейните църкви в Македония – тази в Струмица³⁹. Георги Седлоев, произхождащ от стар именит род в Якоруда, по време на Балканската война е определен за секретар-бирник в съседното село Баня, където отново проявява честност и точност⁴⁰.

Възлизаща общо на 400 000 лири, в помощта, раздадена чрез американските мисионери “след разните турски кланета”, Джеймс Кларк вижда доказателство за готовността им “с труд и опасност да изразят любовта си към България”⁴¹. Принос в приемането и разпределянето сред бедните и нуждаещите се, който никой не е надминал в помощните акции след кланетата в Батак и другаде - така Андрей С. Цанов окачествява това основно направление

³⁷ ЦДА, КМФ-19/433/D, II, 44, л. 1, 3-4

³⁸ Държавен архив – Благоевград, ф. 31К, оп. 1, а. е. 33, л. 2, 5, 21, 66

³⁹ Вестители..., с. 148, 180, 230

⁴⁰ Пак там, с. 258

⁴¹ Дж. Кларк. Цит. съч, с. 98

в енергичната, себеотрицателна и рискована дейност на Дж. Кларк във възпоменателна статия по повод смъртта му⁴². Негов последовател от Беласица (под псевдонима Т. И. Б-ев) посвещава в памет на своя учител прочувствени стихове:

Родина ти нарече страна далечна,
с народ сроди се в робство, окаен⁴³.

По-късно, при окончателното си отпътуване от България през 1933 г., синът на Дж. Кларк Уилям П. Кларк получава благодарствени писма от българите от Разлог, Елешница, Банско, към които е била насочена благотворителната дейност на баща му след Илинденско-Преображенското въстание. Съюзът на македонските женски благотворителни дружества в България адресира до семейство Кларк прочувствено писмо, подписано от председателят на организацията П. П. Димкова. Българите протестанти от Банско и Елешница изтъкват неговата безкористност и себеотрицание, превъзможването на зимни студове и бури, ред несгоди и неприятности, дори опасности за живота, характеризиращи дългогодишната евангелска работа на д-р Джеймс Кларк по градовете и селата на родината, за да буди народната сваят⁴⁴.

Благотворителният характер на помощната дейност е водещият мотив при предприемането и осъществяването им, но да се осигури оцеляване на хиляди бежански семейства и възстановяване на нормалния ритъм на живот сред земляческите общности носи и траен политически ефект. Впечатленията за силната воля на македонските и тракийските българи за свобода намират изражение при заявяването на отговорна позиция в тежките моменти на политическото раздробяване на техните родни области и откъсването им от майка България, за да постави на нови изпитания националната им идентичност и самосъзнание. В тежкото време след Междусъюзническата война Л. Ф.

⁴² В. Зорница, бр. 26, 13 юли 1916 г.

⁴³ Пак там, бр. 33, 31 август 1916 г.

⁴⁴ КМФ-19/433/В, I, 64, л. 6, 23, 25, 28

Острандер изтъква пред американската общественост несправедливостта на Букурещкия мирен договор и опасението, че след завземането на голяма част от Македония от сърби и гърци “няма да има реална свобода и равни права за тези, които са българи и не желаят да се откажат от народността си”. В същия критичен момент Джеймс Кларк, Джон Бърд и Робърт Томпсън изготвят меморандум с дата 5 август 1913 г., за да заявят категорично пред ръководителите на великите сили, че населението на Македония “е българско по произход, език и обичай и съставлява неделима част от българската нация”⁴⁵.

В по-ново време, макар политическите условия да отнемат свободата за упражняване и гаранциите за основните права и свободи на гражданите, предаваният от поколение на поколение интерес към българите довежда в социалистическа България внукът на мисионера Дж. Ф. Кларк – американският професор по история от университета в Питсбърг Джеймс Кларк. Въпреки трудностите от организационен характер през юни 1970 г. той изминава с кола под наем 2000 км и посещава Пловдив, Смолян, Хасково, Бургас и Черноморието до Варна, Шумен, Търново, Казанлък, Калофер, за да остане с чудесни впечатления от видяното. Като представител на страна с действаща демокрация, в разговор със служител на Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина след завръщането си той не може да проумее, че не е бил допуснат да разгледа Казанлъшката гробница, но въпреки това заявява намерението си да напише в положителен тон статията за пътуването из България⁴⁶. Сам по себе си типичен за тогавашната политическа обстановка в България, този факт е показателен, че ако преодоляването на икономическите неспгоди и мизерията спомага относително бързо за физическото оцеляване на нацията, то достигането на политическа и духовна свобода като състояние на гражданското общество е сложен и нестроен исторически процес, в който безрезервно съпричастни към българската национална кауза могат да бъдат само истинските приятели на България.

⁴⁵ В. Трайков. Протестантското..., с. 102-103; Вестители..., с. 93

⁴⁶ ЦДА, ф. 363, оп. 8, а. е. 1506, л. 824